

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

gör anspråk på verkligheten – visar hur fiktion bygger verklighet, ligger fokus i bidragen från litteraturvetenskap, medievetenskap och konstnärlig forskning på verkligheten” (10). Även om det stämmer att disciplinära traditioner överbryggas i viss mån, finns det något problematiskt med det ”antingen-eller”-förhållningsätt till de centrala begreppen som här förs fram, givet de sammanblandningar och mångfaldiga rörelser som faktiskt präglar många av bidragen. Efter en genomläsning av antologin är det klart att dess emfas ligger på det fiktivas roll, plats och makt, särskilt på situationer när fiktioner gör verklighetsanspråk, och de effekter det kan få – för producenter och konsumenter av kultur, och för idéer om ett ”vi”. Medan många frågor om fiktion får en god belysning, återstår för den nyfikne läsaren (och med läsaren avses undertecknad) frågan om varför just dessa? Hur blir antologier till? Hur skapas en tematisk akademisk intressegemenskap? Om det berättar inte redaktörernas texter.

Den uttalade viljan med antologin är att överbrygga disciplinära gränser – det handlar om tvärvetenskap, mångvetenskap, envetenskap, och möjligheten till gränsöverskridande möten och samtal. Vissa av bidragen är tydligt inbegripna i ett sådant samtal med varandra, och med de centrala begreppen som delstudien både utgår från och brottas med. Frågan väcks ju också av skribenterna och redaktörerna om var disciplinära gränser går, och vad de betyder. En annan fråga som väcks handlar om hur litteraturvetenskapliga metoder och litteraturkritik kan bli användbara inom andra discipliner – och blir de då något annat än litteraturvetenskapliga? Antologin väcker alltså också frågor omkring gränser för det akademiska läsandet och kulturanalysen, för definitioner av litteraturstudier och litteraturvetenskap.

Artiklarna öppnar på ett överlag föredömligt tydligt vis dörrar till forskningsfält och forskningsfrågor för nykomlingar, likaväl som för den luttrade läsaren av kulturvetenskapliga antologier. *Fiktion och verklighet* är en antologi som förtjänar att läsas och diskuteras i undervisningssammanhang och annorstädes. Den disciplinära och empiriska bredden är spännande, och får mig att vilja slå ett extra slag för denna publikationsform. Från början till slut möter läsaren idéer och perspektiv att själv ta med sig till sina framtida läsningar, tevetittningar, och diskussioner om kulturella uttryck, politiseringar och värderingar av fiktioner och verkligheter.

Helena Wahlström Henriksson

Martin Gregersen & Tobias Skiveren, *Den Materielle Drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur*. University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Languages and Literatures 134, Syddansk universitetsförslag. Odense 2016.

Nej, det är inte en bok om lerdrejning som de danska doktoranderna Tobias Skiveren och Martin Gregersen har publicerat. Det danska ordet ”drejning” syftar istället på något som antas ”vända” och ”vrida” eller på engelska ”turn”. Ja, vi har det förut, en ”ny” vändning inom humaniora. Och trots reservationer mot att vändningar avlöser varandra så ställs de som engagerar sig i nya filosofiska riktningar inför den pragmatiska frågan om kommunikation. Alltså döps böcker och kurser till ”den materiella vändningen” trots att metaforen om att vända och snurra är illa vald. Kanske vore det bättre att tala om en fördjupning eller orientering. En av de bästa introduktionerna till fältet som etablerats som ”New Materialism”, sammanställd av Iris Van den Tuin och Rick Dojphin i Bruno Latour och Graham Harmans bokserie *New Metaphysics* på Open Humanities Press, har undertiteln ”interviews and cartographies”. Kartor och orienteringar ger på många sätt en bättre idé om vad en filosofisk utveckling gör; den visar på nya, tidigare utforskade eller förbisedda områden. Havet flyter in i stranden som leder upp till berget och vidare in i skogen. Det betyder inte att alla gamla kartor måste kastas, tvärtom är de i hög grad del av den nya kartan, men vissa missuppfattningar eller överdrifter har förstås avlägsnats (kanske var inte den där viken så djup som den förra kartan gjorde sken av).

Den orientering som omfattas av ”Den materiella vändningen” som ger titel åt Skiveren och Gregersens bok har 2017 i alla händelser definitivt konsoliderats. Nya forskningsfält öppnas medan gamla stängs och skulle jag försöka mig på en reduktiv beskrivning av utvecklingen så skulle jag säga att den humanistiska forskningen genom att vägra de disciplinära gränser och barriärer som ställts upp under 1900-talet blivit allt mer politisk i sitt intresse för det materiella. Den lingvistiska vändning som sägs ha föregått den materiella och inträtt någon gång på 1960-talet och utgått från Paris kan med fördel relateras till efterkrigstidens upptagenhet vid ord, mening och representation. Inte konstigt i en tid då Europa delades mellan väst och öst och slaget om världsbilden utkämpades på semantisk nivå, och absolut politisk i den betydelsen. Men den nya materialismen och dess utlöpare av objektoriente-

rad ontologi, feministisk materialism, posthumanism, naturkultur och annat karaktäriseras av att både empiri och teori delvis hämtas och ombildas från natur- och teknikforskning. På så vis skulle man kunna säga att dessa förment apolitiska områden injiceras med en välbehövlig dos kritiskt tänkande som samtidigt bidrar till en balansering av 1900-talets starka och ibland ensidiga intresse för semantik och diskurs som i värsta fall lett till att det materiella lösts upp i abstraktioner.

Skiveren och Gregersen redogör inledningsvis mycket kortfattat och svepande för hur å ena sidan de flesta verksamma inom det materiellt orienterade fältet talar om kontinuitet och förbättring av poststrukturalismen genom att *också* undersöka om inte materialiteten har betydelse – ordleken ”matter matters” (Barad 2003) är slagkraftig – och förtjänar fokus även inom humaniora. Samtidigt är förstås den ensidigt diskursfokuserade förståelsen (för att inte säga övertron på mänskligt språk och mening) problematisk och i behov av ett korrektiv. Skiveren och Gregersen citerar Laclau som symptomatisk när han säger ”every object is constituted as an object of discourse” och här finns en verklig och stark konfliktyta med många tänkare inom den nya materialismen som insisterar på att objekt har agens och existerar bortom det mänskliga tänkandet. Det sistnämnda är målet för Quentin Meillassoux (2008) inflytelserika uppgörelse med den postkantinska korrelationismen, alltså föreställningen om att filosofi och tänkande bara är möjligt som ett växelspel mellan människan och hennes omvärld. På det planet är den epistemologiska schismen däremot djup och innefattar också en uppgörelse med cartesianismen som fortsätter hävda det mänskliga subjektets överordnade status, och som kritiserats av bland annat Latour och Gumbrecht. Den nymaterialistiska utmaningen är alltså både större och mindre än vad dess kritiker ibland verkar förstå – större därför att det handlar om en mer djupgående ontologisk omorientering än bara den senast föregående vändningen, och mindre därför att en del stoff visst hämtas från de tänkare som brukar räknas till den så kallade poststrukturalismen (till exempel Michel Foucault, Jacques Derrida, Judith Butler).

Mot den epistemologiska bakgrunden är det förstås välkommet att försöka beskriva det nya tänkandets inflytande och utveckling i en lokal dansk kontext som Skiveren och Gregersen med sin bok föresatt sig att göra. De driver den inte alltför vågade tesen att dansk samtidspoesi, som ju från svenskt

perspektiv ofta framhålls som mycket vital och livaktig, utvecklas i samspel med den filosofiska riktningen mot natur, teknologi och kropp som är bokens undertitel. Författarna säger sig vilja utforska denna nyorientering som den ter sig i skärningspunkten mellan litteratur och filosofi. Själva greppet är med andra ord inte nytt, men om tesen håller ska alltså det danska poesiundret kunna förstås bättre genom den materiella vändningen.

Författarnas anslag ger vid läsningen av introduktionen ett intryck av en rimlig och välavvägd ambition. De preciserar att de vill undersöka hur ekokritik, posthumanism och kroppsmaterialism samt den överordnade materiella vändningen förhåller sig till varandra och vilka implikationer de teoretiska resonemangen kan ha för litteraturkritiska redskap. De vill helt enkelt utforska potentialen hos denna tankeformation att berika fältet litteraturvetenskap. Här skiljer sig också författarna från många av senare års teoretiskt orienterade studier som inte sällan utgått från ämnet litteraturvetenskap för att empiriskt landa i ett bredare diskursivt fält av medie-teknik- eller miljöhistoria där litteraturens privilegierade position nivellerats, ofta med hänvisning till historisk epistemologi (där ingår också undertecknad). De vill alltså i denna tid av tvärvetenskap och postdisciplinära strömningar upprepa den välkända manövern att importera teori för att uppdatera sin disciplin, men med empirin intakt och hämtad från samma tid som teorin. All historisk motivering till forskningen blir därmed överflödigt, såväl poeter som filosofer är i högsta grad levande och aktiva, ibland också i gemensamma sammanhang. Men utanför litteraturvetenskapen och kritiken har poesin inte någon status som särskiljer den från andra texter eller objekt. Istället blir det därför, som i den samtida konstkritiken, fråga om att frilägga filosofiska och teoretiska tendenser som har betydelse för förståelsen av det enskilda verket.

Timothy Morton, främst associerad med objektorienterad ontologi och mörk ekologi (2013, 2016, 2017), har till exempel samarbetat med Olafur Eliasson som säger sig inspireras av Mortons texter. Hans Ulrich Obrist som kurerat Eliasson och räknas till samtidskonstens mest inflytelserika framhåller också hur Mortons böcker kan användas som en verktygslåda. Som forskningshypotes är det alltså inte alltför vågat att anta att poeter som mer eller mindre öppet säger sig vara inspirerade av filosofer också är det, men som en syntetisering av relevanta tankeströmningar och begrepp för äm-

net litteraturvetenskap har boken mycket att erbjuda. Med reservation för att utövaren av denna disciplin riskerar att finna sig i samma tolkningsfokuserade matrix som ledde bort från den lingvistiska vändningens teckenspel, men med nya verktyg. Men det vore orättvist att lasta Skiverens och Gregersens beundransvärda ansats med den kunskapsteoretiska kris som hemsöker de tolkande och estetiskt orienterade ämnena inom humaniora, och en formulering som "vores håb er, at en ny orientering mod materialiteten vil medføre en tilsvarende ny orientering mod teksterne" (11), visar tydligt att det främst är litteraturvetenskapens tolkningspraktik som är bokens ärende.

Den materielle drejning är uppdelad i tre sektioner som inleds med ett syntetiserande teoretiskt resonemang om respektive natur, teknologi och kropp vilka följs av korta läsningar av samtida dansk poesi mot bakgrund av teorin. Den första delen, natur, tar upp överlägset mest utrymme och är också den som känns mest genomarbetad såväl teoretiskt som litterärt. Tyvärr innehåller den sektionen tio manliga danska poeter och Inger Christensen. Nästa sektion om teknologi har en likartad fördelning och det är först i den sista delen om kropp som könsfördelningen i urvalet av poeter jämnas ut något. Inte för att de två författarna skulle ha något krav på sig att kvotera in ett jämställt urval utan för att det tycks finnas många starka poeter i den samtida danska poesis av alla kön.

I det teoretiska avsnittet "natur" som stödjer sig på Jane Bennet, Timothy Morton och Graham Harman finns ett försök att motivera litteraturen som empiriskt material utifrån att den skulle lämpa sig särskilt väl för att förstå icke-mänsklig agens och objektens ontologi. Där den filosofiska och teoretiska diskussionen hos Jane Bennet, Bruno Latour, Timothy Morton och andra handlar om en uppgörelse med den hittills förhärskande ontologin i syfte att göra plats för en rikare och mer nyanserad förståelse av verkligheten så handlar det i *Den materielle drejning* om att läsa nyskriven dansk poesi. Som analytiska verktyg för diktolkning fungerar det teoretiska stoffet från nymaterialismen mycket bra, men ibland går det lite väl snabbt. Författarna är ivriga att beskriva en icke-mänsklig agens: "Landskabet lægger sig foran jegets fødder, åbner sig selvikkert og ser ligefrem på jeget. Her er intentionaliteten som hos Bennet og Harman ikke forbeholdt mennesket: Landskabet er lige så rettet mod jeget, som jeget er mod landskabet" (61). Men är det verkligen så enkelt? Det rör sig alltså

om Knud Sørensens dikt *Naturligtvis* från 2009, där jaget sägs interagera med det aktiva landskapet. I sin läsning medger Skiveren och Gregersen att landskapet är antropomorft, men detta sägs ha skett med en respektfull gest som vill ge naturen möjlighet att tala. Här upplever jag att författarna i sin vilja att erbjuda nya läsningspraktiker bortser från några grundläggande premisser. Dels att vi har att göra med en text skriven och föreställd av människan Knud Sørensen 2009 och dels att abstraktionen "landskap" inte är något annat än en produkt av mänskliga perceptionsmonster och kulturteknik (vilket inte är detsamma som vad det geologiskt och botaniskt innehåller i form av träd och berg).

Bäst fungerar Skiveren och Gregersens bok som en infallsrik introduktion till både nyare dansk litteratur och delar av den materiella vändningen inom humaniora. Det korta omfånget om knappt 150 sidor tillsammans med ambitionen om att täcka ganska breda områden gör att boken inte riktigt förmår gå på djupet. Jag är övertygad om att *New Materialism, OOO* (Objektorienterad ontologi), *ANT* (Aktör- och nätverksteori) och andra riktningar har enormt mycket att erbjuda litteraturvetenskapen, särskilt om ämnet inte läser sig vid sin traditionella empiri, men i den här boken är det något som oftare påstås än visas. Boken lider också bitvis av en lite valhant begreppshantering. Begreppet materialitet används genomgående i bestämd form och det sägs att "litteraturen iscensätter materialiteten som en aktiv og levande agent i en underminering af det antropocentriske verdensbillede, der tildeler mennesket ontologisk særstatus" (73). Ett sådant påstående blir rent teoretiskt-filosofiskt genom den materiella vändningens landvinningar allt mindre kontroversiellt, men desto viktigare blir därmed begreppshandlingen. Att den generaliserade abstraktionen "materialiteten" som kan definieras på en mängd sätt men enklast kanske som ett objekts fysiska och materiella kvaliteter förvandlas till en aktiv og levande agent kan kännas väl svepande.

Lyckligtvis erbjuder författarna i sin avslutning en fördjupande diskussion om just begreppet materialitet. Detta inflytelserika och viktiga begrepp låter sig inte enkelt fångas in i en ordboksdefinition, så stoffet hämtas från tänkare som Jane Bennet, Bruno Latour och Graham Harman och det gemensamma tycks vara just en ontologisk nyorientering som bygger på ett ifrågasättande av modernitetens klyvning i stora och stabila kategorier

som subjekt/objekt, natur/kultur, människa/ icke-människa och så vidare.

Sammanfattningsvis har den här boken mycket att erbjuda den som intresserar sig för den materiella vändningens analytiska verktyg och möjligheter att berika analysen av litteratur. Dessutom frilägger den ett antal sådana strömningar inom nyare dansk litteratur på ett förtjänstfullt sätt, även om urvalet kunde ha balanserats, varierats och motiverats tydligare. Den största bristen ligger i att den här syntetiseringen av filosofi och teori med läsning av litteratur blir särskilt komplicerad just för att litteratur oundvikligen bygger på språk, diskurs och föreställningar, även om den visst kan sägas interagera med vad författarna benämner ”materialiteten”. Här skulle boken ha tjänat på att bearbetas ett varv till och gärna expanderats till det dubbla omfånget, vilket med tanke på författarnas produktivitet kanske kan bli ett önskemål till nästa bok. Den som intresserar sig för hur dessa nya teoretiska riktningar kan integreras med litteraturanalyser på ett komplext och filosofiskt nyanserat vis kan med fördel leta upp *New Literary History* (2012, vol. 43, nr 2) som är ett temanummer om ”Objected Oriented Literary Criticism” med mycket skarpa bidrag från just Jane Bennet, Graham Harman och Timothy Morton. Den senare, som för övrigt inledde sin enormt inflytelserika filosofiska karriär med en doktorsgrad i litteraturvetenskap och en avhandling om Percy och Mary Shelleys vegetarianism, bidrar med en spekulativ läsning av Shelleys ”A Defence of Poetry”. Hos Morton kommer frågan om litteraturens vara att handla om kausalitet och vad han kallar den ”estetiska dimensionen”. Den objektorienterade ontologin visar sig ha mycket att erbjuda litteraturvetenskapen genom att ta poesi på filosofiskt allvar. Morton upprepar att poesi inte är ”strössel och ornament på vetenskapens kaka” utan ett objekt som arbetar direkt med kausalitet. Eftersom *OOO* vidhåller att objekt ontologiskt föregår sina relationer, och tid, rum och kausalitet ”flyter” framför objekten i den ”estetiska dimensionen” som utgör objektets heideggerska framträdande, får detta stora konsekvenser för förståelsen av litterära objekt (den samtida konsten har redan upptäckt detta, det är därför Hans Ulrich Obrist och Olafur Eliassen är så förtjusta i Morton). Den här filosofiska världsbilden får både politiska, etiska och estetiska konsekvenser om den provas på allvar, men till skillnad från en del annan teori som använts inom litteraturvetenskapen så kräver den avsevärt av sin utövare i termer av filosofisk spänn-

vidd. Det beror förstås på modernitetens metafysik med den postkantianska korrelationismen och den cartesianska klyvningen som fortfarande betingar mångas vardagsontologi (man behöver alltså kunna följa den filosofiska kritikens ontologiska grundpremissor för att förstå resonemang). Morton har flera litteraturvetenskapligt åtråvärda resonemang om poesi som ”Poems are records of causal-aesthetic decisions” och ”Because causality is aesthetic, it’s legitimate to use poetry to think causality”. Morton vill alltså visa på hur poesi i sig självt är en fundamental del av vad han kallar den estetiskt-kausala dimensionen av sin ontologi. I Jane Bennets svar till Morton och Harman i samma temanummer skriver hon: ”Texts are bodies that can light up, by rendering human perception more acute, those bodies whose favored vehicle of affectivity is less wordy: plants, animals, blades of grass, household objects, trash.” För Bennet innebär litteraturen en möjlighet att tänka det icke-mänskligas affekt. Det finns alltså tveklöst mycket vital potential för studiet av litteratur i den materiella vändningens senaste teoretiska landvinningar. Skivaren och Gregersen ger med sin bok en ingång i dessa möjligheter vad gäller samtida danska litteratur, och ännu mer finns att hämta för förståelsen av äldre litteratur som föregår eller ännu inte genomsyrats av den modernitetens metafysik som mycket filosofiskt arbete ägnas att göra upp med idag.

Adam Wickberg Månsson

Gunilla Hermansson, *Modernisternas prosa och expressionismen. Studier i nordisk modernism 1910–1930*. Makadam. Göteborg och Stockholm 2015.

Litterär expressionism är utan tvivel starkt förknippad med lyriska och dramatiska texter. Den expressionistiska strömningen, som började med fransk bildkonst men snart nog blev en blomstrande rörelse i det tyska estetiska livet, förändrade den europeiska teaterkonsten på djupet och blev en grundpelare i den modernistiska poesi som utvecklades under 1900-talets första decennier. I svenskspråkiga sammanhang är inriktningen intimt sammankopplad med modernismens pionjärer Edith Södergran och Pär Lagerkvist. Därmed kan 1900-talets svenska litteraturhistoria inte ges en substantiell beskrivning utan det expressionistiska inflytandet från kontinenten.

Men var den litterära expressionismen begrän-